

Veno Taufer

Dane Zajc, pesnik zarotovalec

Ko pomislim na Daneta Zajca, mi najprej oživi njegov nasmeh. Niti ni prave besede za tisti izraz Danetovih ust, ki mu zdaj pravim nasmeh. Nikakor ni bil smehljaj, tak, ki priviha koticčka ust. Tudi ne kak posmeh, ciničen, z ukrivljenimi ustnicami. Bilo je nekaj, kar je bilo morda najbližje nasmehu, pot k izrazu smeha. Usta so bila ravna, nasmeh, kakor bi z nečim ostrim zelo naravnost zarezal med ustnici:

odkleneš lišaj svojih ustnic.

Odkleneš rjo svojih zob.

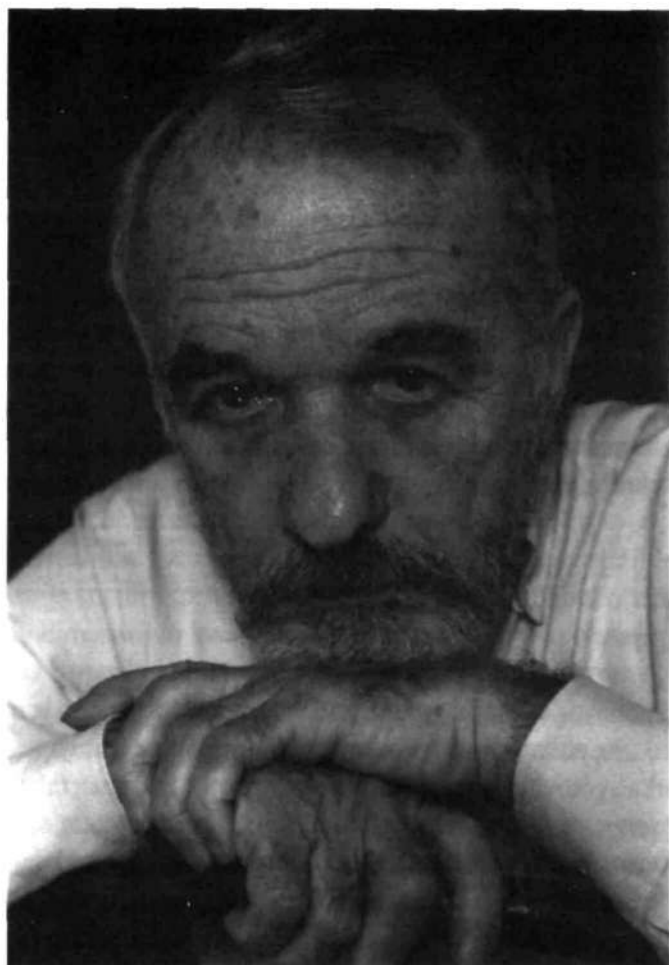
(Kepa pepela)

Če je bil pogovor o čem zoprnem, hudobnem, pokvarjenem, je največkrat pripomnil: "No, pa kaj." In temu ni mogoče pripisati ne klicaja ne vprašaja. Bila je kratka ugotovitev o stanju reči. Suha, stvarna, faktična; tako je govoril tudi svoje verze.

Njegov nasmeh je le redko osvetlila ožarjenost oči. Komaj kdaj so se mu nasmehnile oči. Pri bolj vsakdanjih, bežnejših življenjskih rečeh prej.

Pokrov njegovega nasmeha je skrival videnja neizmerne groze, neizmerne zlobe, ki jih je doživel, strahotno pezo vednosti, o kateri ni govoril niti je ni nakazoval s kako grimaso ust. To je pripovedovala le njegova poezija.

Skoraj nemogoče si je predstavljati, kako je v najzgodnejši najstniški dobi, najprej morda niti ne docela, dojemal, doživljal take groze fantič; take, kot sta bili smrti obeh starejših bratov, ki sta padla v partizanih, bratov, ki sta mu nedvomno pomenila velik vzor, kot je bil okupatorjev uboj očeta in pri vsem tem še požig domačije. Celoten izbris, nepreklicen izbris vsakega zavetja in varnosti. Mlada duša, zasuta pod plazom zla. In na vse to – prvo in najbrž neskončno željno upanje, ko je nastopil mir, kot izbruhne pomlad – razblinjeno, pričakovanje "na zunajčloveški način" izbrisano. Strah je neizbrisno zaznamoval Danetov nasmeh, temno barval njegove besede, verze. Zlo je vztrajalo v svetu, ki je skozenj še naprej stopal Dane Zajc, neodstranljivo navzoče. In grozeče.

Dane Zajc

Zlo je ogrožalo njega, njegove besede, pesmi, svet in naravo, bitja, ogrožalo kot sonavzoče, sobivajoče v vsem. V vsem, tako kot smrt. Vendar smrt sama po sebi ni zlo, marveč je, tako kot v vsem, tudi v njej usojeno sobivajoče, sonavzoče. Nenehno, neizbrisno, neubežno, nihilistično vsiljivo zavedanje smrtnosti vsega, uničenje vsega. Zato o tem zlu ni nikoli moraliziral. Ugotavljal ga je. Branil se ga je, ga prikliceval, da ga je mogel zaklinjati. Da se je prikazovalo, da so ga beseda, pesem, jezik in njegov silovit ritem razgaljali, zaklinjali, uročali.

Ko v Danetu Zajcu ne bi kljub vsem doživetjem zla na samem dnu njegovega duha neizbrisno vztrajale visoke zahteve vrednot, zahteve in vrednote življenja, živega, ljubezni, bivanja, bi ne zmožgel tako silovite poezije urokov in zaklinjanj, pesniškega, šamanskega zdravljenja zla. Pot šamanstva skozi trpljenje in smrt v novo rojstvo, rojstvo pesnjenja kot zdravljenja, je bila zanj naravna in rešilna, edina primerna.

Če je zlo tako nepreklicno, neodstranljivo in vsemu v svetu enako močno navzoče in sobivajoče, kot je to izkusil Dane, ni ozdravljivo; mogoče ga je zgolj zaustaviti, ko mu ubeseditve postavi urotitveno zrcalo, ko mu ritem vklene sunkovitost, ko njegovo popadljivost uroči silovitost jezika. Ta silovitost, vztrajnost jezika je edino mogoče zdravljenje. Pradavni šamanski urok, pradavno temno šamansko zaklinjanje. Pravir poezije, skrivnostne moči s pesnjenjem besed.

V razmišljanjih o avtorskih značilnostih Zajčevega pesnjenja se v zvezi z njegovim ritmom večkrat omenja naslonitev na biblijske psalme, pesmi prerokov. Brez dvoma, saj jih je dobro poznal in iz otroških let mu je bila ta poezija domača. V zgodnjih petdesetih letih pa smo prebirali, vem, da tudi Dane, ob skoraj nedostopnosti vsake tuje literature marsikaj v srbohrvaških prevodih, priljubljene so bile drobne knjižice s prevodi zlasti poezije "primitivnih" ljudstev Afrike, Azije, obeh Amerik, ki jih je tiskala zagrebška založba Lykos. Danetu je bil blizu svet živali, a taki motivi so bili prav v teh pesmih. Živalske maske, živalske personifikacije so šamanstvu naravne upodobitve in simbolne ubeseditvene prisposode.

Pobili bomo vse ptice.

Vse. Vse, so rekli vrani v mraku.

...

Vse. Vse ptice.

Vse bomo pobili, je rekel.

...

Vse. Vse ptice, bo hropel.

...

Vse. Vse bomo pobili.

Vse ptice, krakajo vrani
pod temnim nebom.

Vsi gornji verzi, vzeti iz pesmi *Vse ptice (Požgana trava, 1958)*, katero je Dane skoraj vedno govoril na svojih nastopih, so povedani v prihodnjiku. Vendar jih ne dojemamo kot prerokbo, marveč odzvanjajo v nas kot urotitve, zarotitve, zaklinjanja. Govorijo o zlu, ki se napoveduje, a ga s tem kakor da ustavljajo, razgaljajo, skoraj da odganjajo. V pretekliku so povedane le stvari, ki so se dogodile zgolj samemu lirskemu subjektu, so ta hip le še huda šamanova osebna preizkušnja uničujočega zla:

In v tišini noči sem slišal,
kako nekdo v vrtu ubija moje ptice.

...

In čutil sem,
kako plahutajo okrog mene
temne peruti

...

Zlo se je že zgodilo in še zmeraj grozi:

In zbal sem se,
da mi bo neko noč
skoz temne sanje
razklal lobanjo
in da bo iskal z blaznim kljunom,
če se v gnezdu mojih misli
ne skrivajo pojoče ptice.

...

Zdaj čutim povsod na svojem tilniku
rumeno vranje oko.

S sedanjikom in s ponavljanjem zarotitvenega obrazca "Vse. Vse bomo pobili. / Vse ptice." se tako groza in grožnja razširita na bralca, čez vse naokrog, na ves svet.

Ne trdim, da je tako rekoč vsa Danetova poezija napisana kot šamanske zarotitve, zagovarjanje usodnosti, zaklinjanje zla. Vsekakor pa drži, da je posebej prepoznavna pesniška jezikovna lega njegovega pesnjenja šamanska; in šamanski je ritemski ključ njegovih pesmi.

To ne velja le za njegovo prvo in njej sledeče zbirke, marveč tudi za Danetovo poezijo, ko se je razvijala v komaj lovljivo dvoumnost in večpomensko "zaumnost" visokega modernizma.

Si videl plavega človeka
So mu sijale kosti
So mu sijale kosti plavo

Si videl kako se je kotalil
kako se je ves kotalil
Zelo plav se je

Si ga videl kako se je razpočil
Kako se je plavo razpočil
Si ga videl kako je frčal po zraku
Kako je frčal zelo visoko na vse strani
In tudi zelo nizko na vse strani
Si videl kako ni zgubljal plave barve
Na vse strani je ni zgubljal
Si ga videl kako te je zajahal
Kako te je plav zajahal
Si ga čutil kako se je plavo slinil
Si ga slišal kako je plavo deževal

Si ga videl kako te je zelo lahek zajahal
Si ga čutil kako se je hitro polnil
s plavo barvo
Si ga čutil kako težka je njegova barva
(*Si videl*, 1979)

Pri tej pesmi je zelo močno in mučno občutje nečesa presegajočega, nečesa, kar transcendira in se razrašča tako rekoč vseobsegajoče v pezanost, mōro. Zlo je, a neoprijemljivo, zmuzljivo, spolzko in v vse prodre kot voda, dež, gost dim ali zadušljiv zrak. Vendar je v pesmi, v njeni skladnji, v ritmu, v nakazani časovni perspektivi jezika le nekaj olajšujočega ali vsaj obljuba, vsaj slutnja

olajšanja – v ponavljanju, vztrajnem, preteklika: “si videl, si ga čutil, si ga slišal ...” To je šamanski prijem, zasuk zla in hudega, zarotitev in urok.

Ne spomnim se, da bi Dane kdaj šamanstvo, ki mu ga pripisujem, in ne samo jaz, posebej racionaliziral. Vem, da je cenil poezijo Teda Hughesa, še posebej njegovega *Vrana*, ki sem ga prvič predstavil v radijskem literarnem večeru in nato z objavo prevodov v *Sodobnosti* (1970). Med obema pesnikoma je le naključna podobnost, da sta pogosto segla po “živalski” motiviki in da sta si tudi po letih sodobnika; hkrati sta si po življenjskih izkušnjah v marsičem blizu, vsekakor pa oba posebej občutljiva za navzočnost, neizogibno in tako rekoč naravno vpletanje zla v svet, nasilja v vse bivajoče. Hughes pa je bil trdno prepričan o šamanski naravi in moči poezije in je o tem tudi pisal (in govoril v intervjujih, npr. v pogovoru z Ekbertom Faasom, prevedenem in objavljenem v knjigi *Vran*). Menil je, da je paradoks poezije v tem, da nastane in deluje, kakor bi bila biološki zdravilni proces. Tisto, kar je depresivno in razdiralno, vzdigne v območje, kjer postane zdravilno in se napolni z energijo – “v tem občutju sprostitev je vsa gonilna moč pisanja”. Hughes je bil prepričan, da je šamanstvo posvečenost in vera v ozdravljajočo moč izrekanja, zaklinjanja, razkrinkavanja zla, ki je “naš notranji svet spremenilo v svet demonov”, pri tem šamanstvo pesnjenja odkriva davne korenine življenja.

Daneta Zajca je nekoč pregloboko zasulo zlo, da bi si zmožal zaželeli ozdravitve, da bi to verjel, bil racionalno o taki razrešitvi prepričan. Toda instinktivno, je pesnik v njem zatipal možno pot pesnjenja – šamanskega zdravljenja, lajšanja, ohranjanja življenja, ohranjanja vrednot bivanja. Tako je svoje pesnjenje postavil na temelje zelo svojskega ritma jezika. In ne preseneča, da je na koncu eseja *Igra besed in tišin*, ne malo pomembnega spisa o lastni avtopoetiki, iz, značilno, negativne vizure neločljivo povezal ustvarjalčevo etiko z ritmom njegovih stvaritev: “Pri pesniku, katerega ustvarjalnost je otrpnila, lahko verjetno najprej preiščemo, kaj se je zgodilo z njegovim ritmom, kje se mu je izneveril, ker se je s tem izneveril eni od prevladujočih moči svojega biološkega in tudi etičnega zakonika”.

Dane je, kar pomnim, govoril svoje pesmi na pamet. Šaman ne bere iz knjige ali z lista. Govoril je tiho, skorajda stvarno odštevajoč verze, vendar s hipnotičnim, zadržanim, notranjim ritmom, pogosto tudi neposredno (v drugi osebi ednine) nagovarjajoč poslušajočega. Ne preseneča, da je zadnja leta prišel do ritualiziranega nastopa, ko je skupaj z igralcem in pevcem Janezom Škofom prav z ritmom jezika svojih verzov magično prevzel poslušalce, velikokrat tudi v tujini; občinstvo po svetu, čeprav ni razumelo pomena besed, je občutilo neubranljivo sugestivnost njih glasbe in ritma, ko sta drsela iz pesnikovih ust.

Pesnik je bil z jezikom v najtesnejšem erotičnem odnosu, bil je eno z njim in bil je od njega ločen, zdaj eno telo in zdaj dvojica. Pesem, "če je prava", je rekel v *Pogovoru z Borisom A. Novakom*, "je nekakšna molitev ali pa govorjenje neke eksistence, ki ji potem odleže na svetu". Gre torej za neko ekstatično stanje, stanje ritmične povezanosti, ko prehaja neka eksistenca v pesem in obratno. To je čas pesmi, čas molitve, rotenja, zarotitve:

sem napev ki ga poješ
 ko greš proti meni
 sem jaz tvoj napev
 ki prši ven skoz kožo
 ko sem napev ki ga poješ
 ko zgovarjaš besede vpisane
 v moje kosti
 sem pretrgan na dve ločeni polovici
 v pasu mi miglja oranžen znak
 jaz sem napev ki ga zgovarjajo
 tvoje ustnice da krogli mojih oči
 norita v ležajih
 me ni tam kjer me vidiš
 sem telo ki se širi in krči
 pod ukazi tvojega petja
 iz zemlje
 menja oblike glava ki je napev
 se približuje stisnjen krik
 ki plapola med zobmi
 ko pojem skoz tvoja usta
 (Zarotitve, 1985)

Seveda Dane Zajc ni bil edini pesnik na Slovenskem, ki je bil blizu šamanskemu petju. Tudi ni takšno pesnjenje zmeraj povezano z zlom. Vsekakor pa z nečim težko ali sploh ne dopovedljivim, s skrivnostjo, skrivnostnim. Človek se morda najprej spomni Murna in njegovega priklicevanja hrepenenja, zagovarjanja sanjskega, bežnega hipa očaranosti s skrivnostnim ali urotitev strahu, grozečega in skrivnostnega, denimo, ko magično spremeni osebek v pesmi *Prešla pomlad, po bliskovo prešlo poletje*:

... Pride poletje, žge in peče,
pride jesen, zapre čebele, in pride zima,
oddahne si in zapre duri naše.

...

Nato pregleda kašče ...
na pod pribije jazbeca in čuka,
nabrusi še sekuro si, zaneti ogenj
in zagodrnja ...

Tam v zraku pa po snegu zadiši.

Dvomim, da bo Daneta po silovitosti šamanske magije verza kdo kdaj lahko presegel. Moč teh pesmi, ki pripomorejo s svojim neubranljivim ritmom edinstvenega jezika in osupljivih podob, da nam v naših bivanjih ob srečevanju z njimi "odleže", ostaja živa in bo vse bolj navzoča. Odleže nam, ko transcendiramo s pesmijo v lepoto, ki nas obsije s skladnostjo motiva, ritma, jezikovne strukture, pripovedmi podob.

Vse povedano je seveda doživljanje le ene plasti poezije Daneta Zajca. Prebogata je njegova poezija in preštevilne so njene globine, da bi jo tak zapis zmogel obseči.